

FRANÇOIS DE TOTT (1733 – 1793) ŽIVOT A DIELO JEDNÉHO OSVIETENÉHO DIPLOMATA

ZSOLT HORBULÁK – FERENC TÓTH

HORBULÁK, Zsolt – TÓTH, Ferenc. François de Tott (1733–1793). The life and work of an Enlightenment Diplomat. *Historický časopis*, 2019, 67, 2, pp. 215-239, Bratislava.

This study deals with François Baron de Tott (1733–1793), a French diplomat, general and writer. The paper is divided into three parts. In the first, we present the life of the baron, summarizing his positions, diplomatic missions and service to France, as well as his destiny as a representative of the second generation of exiles in France from the Rakoczi revolt who returned to the land of his ancestors. The following part is devoted to the origin of the baron's family. This research was done in Slovak archives to prove his Hungarian and Slovak roots. Finally, we analyse de Tott's Memoirs, which made the personality of the baron immortal, from the literary, historical, political and personal points of view.

Key words: François de Tott. Diplomacy. Ottoman Empire. Military reforms. Memoirs.

DOI: <https://doi.org/10.31577/histcaso.2019.67.2.2>

Osoba baróna François de Totta je známa nielen slovenskej vedeckej, ale aj laickej verejnosti. O jeho životnej dráhe a literárnom diele vznikli viaceré vedecké state,¹ náučné práce,² dokonca na túto tému bola obhájená aj dizertačná prá-

-
- 1 HORBULÁK, Zsolt. Novšie fakty o genealógii rodu baróna Františka Tótha. In *Acta Historica Posoniensia*, 2010, č. 13, s. 126-144. ISSN 1338-7588; HORBULÁK, Zsolt. Osmanská ríša očami uhorského vzdelanca 18. storočia. Memoáre Františka Tótha a ich historicko-literárna hodnota. In *Nové historické rozhľady*, 2011, roč. 1, č. 2, s. 37-46. ISSN 1338-4813; HORBULÁK Zsolt. Tóth Ferenc báró élete és munkássága. In *Fórum*, 2007, roč. 10, č. 1, s. 129-142. ISSN 1335-4361; HORBULÁK Zsolt. A Kelet egy diplomata szemével. François de Tott Emlékiratai. In *Irodalmi Szemle*, 2007, roč. 50, č. 1, s. 54-61, ISSN 1336-5088.
 - 2 DANIŠ, Miroslav. V službách francúzskeho kráľa. In *Historická revue*, 2001, roč. 12, č. 10, s. 16-17; HORBULÁK, Zsolt. František Tóth – zabudnutý diplomat zo Slovenska. In *Zahraničná politika*, 2006, roč. 10, č. 1, s. 13-14; HORBULÁK, Zsolt. Andrej a František Tóthovci. In *História*, 2006, roč. 6, č. 5, s. 34-36; HORBULÁK, Zsolt. François de Tott – Tóth Ferenc. Egy franciaországi kuruc emigráns kimagasló életútja. In *Múltunk Emlékei*, 2006, roč. 10, č. 10, s. 9-10.

ca.³ Je nepopierateľným faktom, že jeho osoba je oveľa známejšia v Maďarsku.⁴ Najviac publikácií o barónovi však vzniklo vo francúzskom jazyku,⁵ keďže de Tott celý svoj aktívny život prežil v službe francúzskeho kráľa. Popri barónovi zohral historickú úlohu i jeho otec Andrej Tóth,⁶ a tiež mladší brat Andrej.⁷

François baron de Tott sa stal známym na základe svojich *Spomienok*. Pôvodný názov diela je *Mémoires du baron de Tott sur les Turcs et les Tartares* (*Spomienky baróna Totta na Turkov a Tatárov*). Prvé vydanie *Memoárov* uzrelo svetlo sveta roku 1784 v Amsterdame a čoskoro sa objavili aj preklady. Na kom-

- 3 HORBULÁK, Zsolt. *František Tóth a jeho rodina v kontexte európskej diplomacie 18. storočia*. Bratislava: Univerzita Komenského, Filozofická fakulta, 2006, 148 s.
- 4 PALÓCZI Edgár: *Báró Tóth Ferenc a Dardanellák megerősítője*. Budapest: Kiadja a Vörös Félhold támogatására alakult országos bizottság, 1916; TÓTH Ferenc: Egy tarcsafürdői emlék, Báró Tóth Ferenc (1733–1793) élete és munkássága. In *Vasi Szemle*, 2001, roč. 55, č. 1, s. 31-42. HU-ISSN 0505-0332; ZACHAR, József: Der Weg des französischen Generals ungarischer Abstammung François Baron de Tott (1733–1793) von Paris nach Bad Tatzmannsdorf. In *17. Österreichischer Historikertag*, Eisenstadt, 1987. s. 193-195; HORBULÁK Zsolt. Adalékok Tóth Ferenc báró származásához. In *Vasi Szemle*, 2005, roč. 59, č. 6, s. 734-744. HU-ISSN 0505-0332; TÓTH Ferenc. *Egy magyar származású francia diplomata életpályája. François de Tott báró (1733–1793)*. Budapest: MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2015, 314 s. ISBN 9789639627956.
- 5 BOPPE, Auguste. La France et le „militaire turc“ au XVIIIe siècle. In *Feuilles d'histoire du XVIIe au XXe siècle*, 1912, s. 387-402, 490-501; LAULAN, Robert. Un artilleur français improvisé à Constantinople au dix-huitième siècle, le baron de Tott. In *Revue d'Artillerie*, 1932, tome CX, s. 343-363, 392-411, 460-481; 1933, tome CXI, s. 41-53; SAMAN, Édouard. François de Tott, diplomate et baron de Louis XVI. In *Marseille*, 1979, č. 118, s. 84-95; DEHÉRAIN, Henri. La mission du baron de Tott et de Pierre Ruffin auprès du khan de Crimée de 1767 à 1769. In *Revue de l'histoire des colonies françaises*, 1923, č. 11, s. 1-32; FARNAUD, Christophe. *Culture et politique: la mission secrète du baron de Tott au Levant (1776–1779)*. Mémoire de maîtrise préparé sous la direction de Jean Meyer. Paris IV: Université de Paris-Sorbonne, 1988; FONT-RÉAULX, Anne de. Présence française dans l'Empire ottoman au XVIIIe siècle: le baron de Tott (1733–1793). In *Thèse soutenue en 1969 à l'Ecole des Chartes*; TÓTH, Ferenc. Un souvenir français de Bad Tatzmannsdorf. In TÓTH, Ferenc. *Le Département de Vas et la France dans l'histoire – Études françaises de Szombathely I*. Szombathely 2000. s. 55-64. ISBN 963929019X; TÓTH, Ferenc. Voltaire et un diplomate d'origine hongroise en Orient. In *Cahiers d'études hongroises*, 1995, č. 7, s. 78-86. ISSN 1149-6525; TÓTH, Ferenc. *Un diplomate militaire français en europe orientale À la fin de l'ancien régime. La carrière de François baron de Tott (1733–1793)*. Istanbul: Isis, 2011, 289 s. ISBN 9789754284300.
- 6 SEGEŠ, Vladimír. Najmladší kuruc. In *Obrana*, 2004, roč. 14, č. 9, s. 21; HORBULÁK, Zsolt. V službách francúzskeho kráľa. Príbeh husárskeho generála Andreja Tótha. In *Historická revue*, 2005, roč. 14., č. 5-6, s. 28-29; HORBULÁK Zsolt. Rákóczi apródja. Tóth András francia brigádéros élete. In *Múltunk Emlékei*, 2006, roč. 10, č. 6, s. 6-7.
- 7 TÓTH Ferenc. Casanova magyar barátja. In *Ambra*, 2000, č. 1, s. 237-240; TÓTH, Ferenc. André de Tott, un ami de Casanova, capitaine de hussards. In *Vivat Hussar*, 2003, č. 38, s. 86-89. ISSN 1158-3401; HORBULÁK, Zsolt. André de Tott – Dobrodruh zo Slovenska. In *Historická revue*, 2006, roč. 17, č. 9-10, s. 52-53.

pletný maďarský preklad sa však muselo čakať až do roku 2008⁸ a slovenský ešte stále nevznikol.

Podľa nášho názoru postavou Františka Tótha by sa mala zaoberať aj slovenská historiografia. Dôvody sú tieto:

- François de Tott bol takou výnimočnou osobnosťou, že je vhodné oboznámiť slovenských čitateľov s jeho životom;
- jeho rodokmeň sa v súčasnosti dá zrekonštruovať len obtiažne, ale jeho slovenský pôvod je napriek tomu nespochybniteľný;
- niektoré časové úseky jeho života sa dajú skúmať len v slovenských archívoch a knižniciach;
- po návrate do Uhorska sám barón, keď potreboval potvrdenie o svojom zemianskom pôvode, oslovil stolicu, ktorá je dnes súčasťou Slovenska.

V prvej časti štúdie zhrnieme životnú dráhu François de Totta, potom si všimneme jeho vzťah k Slovensku a nakoniec sa budeme zaoberať jeho *Memoárami*.

Francúzsku vetvu uhorskej zemianskej rodiny založil otec François Andrej Tóth (André de Totte), ktorý po skončení rákociho povstania emigroval do zahraničia. Nenasledoval však Františka II. Rákociho do Poľska a neskôr do Francúzska, ale sa usadil na území Osmanskej ríše. V priebehu niekoľkých rokov si osvojil turecký a tatársky jazyk a podarilo sa mu nadviazať dobré vzťahy s mnohými členmi osmanskej elity. Roku 1720 sa vypravil do Francúzska, kde vstúpil do novozriadeného berčéniovského husárskeho pluku. Vzhľadom na jazykové schopnosti a kontakty ho často vysielali na diplomatické misie na územie Turkov a Tatárov.

Hoci francúzska diplomacia už aj predtým zamestnávala uhorských agentov,⁹ v 18. storočí sa stal najznámejším z nich práve Andrej Tóth. Vďaka svojmu talentu rýchlo postupoval na diplomatickom rebríčku. Na znak dôvery, za vlády

8 *François de Tott báró emlékiratai a törököröl és a tatárokról*. Prekl. Dr. Ferenc Tóth, Éva Neofitu, Dr. Zoltán Jeney. Szombathely: Vasi Szemle, 2008, 295 s. ISBN 97896387612.

9 Na základe záznamov prvým známym francúzskym diplomatom v Konštantínopole bol uhorský zeman Ján Frankopán, syn Andreja Frankopána. K tomu: SAINT-PRIEST, comte de. *Mémoires sur l'ambassade de France en Turquie*. Paris: Ernest Leroux, 1877, s. 179; SPULER, Bertold. *Die europäische Diplomatie in Konstantinopel bis zum Frieden von Belgrad (1739)* 3. Teil: *Liste der in Konstantinopel anwesenden Gesandten bis in die Mitte des 18. Jahrhunderts*; ÜBERSBERGER, Hans – HANISCH, Erdman (eds.). *Jahrbücher für Kultur und Geschichte der Slaven Band XI*. Breslau 1935, s. 345; BACQUÉ-GRAMMONT, Jean-Louis – KUNERALP, Sinan – HITZEL, Frédéric. *Représentants permanents de la France en Turquie (1536–1991) et de la Turquie en France (1797–1991)*. Istanbul: Editions Isis, 1991, s. 1. ISBN 9782906053229

Ľudovíta XV., ho zasvätili do tajnej kráľovskej diplomacie známej ako *secret du roi*.¹⁰

Prvorodený syn Andreja Tótha, ktorý sa po celý svoj život podpisoval ako François de Tott, sa narodil 17. augusta 1733 vo francúzskej dedinke Chamigny pri La Ferté-sous-Jouarre. Jeho matka Marie Ernestine de Pesselier pochádzala z miestnej šľachtickej rodiny. Mladý François v roku 1742 ako deväťročný vstúpil do berčéniovského husárskeho pluku ako kornét. Zúčastnil sa viacerých výprav vo vojne o rakúske dedičstvo a v bitke pri Lawfelde bol aj ranený.¹¹ Mladý husársky dôstojník vďaka svojim schopnostiam, s povolením francúzskej vlády, mohol sprevádzať svojho otca na ceste do Konštantínopolu, aby sa aj on mohol naučiť hovoriť po turecky a spoznať miestne zvyky. V hlavnom meste Osmankej ríše, vo štvrti Péra, od roku 1669 existovala škola na vzdelávanie tlmočníkov (*école des jeunes de langue*), ktorá vychovala mnoho známych tlmočnických dynastií, a taktiež si tam zdokonaľovali svoje jazykové vedomosti viacerí vedci a orientalisti.¹² Mladý de Tott sa snažil pokračovať v otcových šľapajach. Tieto „učňovské roky“ zásadne ovplyvnili kariéru mladého diplomata. Rovnako osudovým sa stal jeho vzťah a priateľstvo s grófom Vergennesom, francúzskym veľvyslancom, neskorším ministrom zahraničných vecí Francúzska. François sa už počas svojho prvého konštantínopolského pobytu oženil. Jeho manželkou sa stala Marie de Rambaud, šľachtičná z Lyonu, ktorá mu porodila dve dcéry.¹³

Na mladíka zapôsobilo ovzdušie panujúce na francúzskom veľvyslanectve v Konštantínopole, kde veľkoryso podporovali umenie. Najviac ho ovplyvnil maliar Antoine de Favraynak, ktorý v tom čase pracoval na zákazkách pre grófa Vergennes. V tomto prostredí sa François začal venovať umeniu a písaniu kratších literálnych diel.

Roku 1763 François de Tott pricestoval do Francúzska. Dlhو posielal žiadosti kniežaťovi Choiseul, ministrovi zahraničných vecí, aby mu prideliť diplomatickú úlohu v Turecku. Namiesto osmanského impéria ho vyslali do susedného neuchâtelského kniežatsva, aby informoval francúzsky dvor o sporoch medzi pruskou vládou a miestnymi obyvateľmi. Roky 1766 až 1768 boli v tomto kniežastve búrlivé.¹⁴ Napriek stabilnému politickému a hospodárskemu životu sa

10 VANDAL, Albert. *Une ambassade française en Orient sous Louis XV: La mission du marquis de Villeneuve 1728–1741*. Paris: Plon 1887, s. 197.

11 TÓTH, Ferenc. Un Hongrois qui a sauvé l'Empire ottoman. In *Méditerranée Tanulmányok - Études sur la région méditerranéenne*, 1997, č. 7, s. 66. ISSN 0238-8308.

12 HITZEL, Frédéric. Les Jeunes de langue de Péra-lès-Constantinople. In *Dix-Huitième Siècle*, 1996, č. 28, s. 57-70. ISSN 0070-6760.

13 MÉZIN, Anne. *Les consuls de France au siècle des Lumières (1715–1792)*. Paris: Imprimerie Nationale, 1995. s. 568. ISBN 2110891580.

14 Pozri k tomu BOREL, Arnold. *Le conflit entre les Neuchâtelois et Frédéric le Grand sur la question de la forme des impôts du pays de Neuchâtel (1766–1768)*. Neuchâtel: Attinger,

medzi pruským kráľom sídliačim v ďalekom Brandenbursku a miestnym obyvateľstvom vynorili spory fiškálneho rázu, ktoré sa časom stupňovali. Aj keď pravú úlohu François de Totta miestne úrady odhalili a z kniežatsva ho vyhostili, podľa listu kniežaťa Choiseula svoju misiu plnil s veľkým nadšením.¹⁵

Napriek neúspechu neuchâtelskej cesty sa barónovi podarilo preukázať svoju šikovnosť, a preto mu čoskoro prideliť ďalšiu diplomatickú úlohu, ktorá bola primeranejšia – vymenovali ho za konzula na dvore krymského chána. Post francúzskeho konzula v Bahčiseráji nebol až tak dôležitý.¹⁶ Často ho zastávali lekári či dobrodruhovia. V priebehu 18. storočia tu pôsobili diplomati uhorského pôvodu, okrem iných aj Andrej Tóth. Váha konzulátu rástla paralelne s rastom ruskej moci v tejto oblasti, čo stále viac znepokojovalo Francúzsko, tradičného spojenca Osmanskej ríše. Knieža Choiseul sa snažil, aby vypukla ďalšia rusko-turecká vojna. Očakával, že tým napomôže dosiahnuť politickú nezávislosť Poľska a zvýši vplyv Francúzska. Dosiahnutie tohto medzníka bolo úlohou krymskej misie François de Totta.

Politický konflikt na rusko-tureckej hranici v júli roku 1768 vyústil do vojny. De Tott v sprievode orientalistu Pierra Ruffina strávil dva roky v blízkosti viacerých tatárskych chánov a pravidelne informoval francúzske ministerstvo zahraničných vecí o vojenskom a diplomatickom dianí.¹⁷ Pobyt baróna ukončila smrť chána Krym-Gireja v roku 1769. Jeho následník už neprejavil záujem o služby francúzskeho konzula, a tak de Tott odcestoval do Konštantínopolu. Do osmanského hlavného mesta, kde panoval chaos a strach z vojny, dorazil 11. apríla 1769.¹⁸ Vďaka svojej odbornej a jazykovej pripravenosti si čoskoro získal priazeň sultánových ministrov. V prvom rade navrhoval, aby sa pokračo-

1898; PETITPIERRE, Olivier. *Histoire abrégée des troubles de Neuchâtel pendant les années 1766, 1767 et 1768*. Neuchâtel: Petitpierre et Prince, 1832; PURY, Georges de. Un assassinat politique à Neuchâtel en 1768. L'avocat général Gaudot. In *Musée Neuchâtelois*, 1875, s. 199-204, 236-249, 292-296; 1876, s. 13-19; 1913 s. 21 a passim, s. 97 a passim, s. 178 a passim, s. 193 a passim, s. 261 a passim.

15 LIVET, Georges (ed.). *Recueil des instructions données aux ambassadeurs et ministres de France des traités de Westphalie jusqu'à la Révolution française*. Tome XXX, Suisse Tome second (Genève, Les Grisons, Neuchâtel et Valangin, l'Evêché de Bâle, Le Valais), Paris, 1983, s. 805-816. ISBN 2222029422; TÓTH, Ferenc. La mission du baron de Tott à Neuchâtel en 1767. In *Revue Historique Neuchâteloise*, 2003 avril-juin č. 2, s. 133-159. ISSN 1422-5182.

16 Pozri k tomu: MÉZIN, ref. 13.

17 DEHÉRAIN, Henri. La mission du baron de Tott et de Pierre Ruffin auprès du khan de Crimée de 1767 à 1769. In *Revue de l'histoire des colonies françaises*, 1923, č. 11, s. 1-32; TÓTH, Ferenc. La mission du baron de Tott en Crimée. In *Archivum Ottomanicum*, 2002, č. 20, Ed. György Hazai, s. 131-165. ISSN 0378-2808.

18 Centre des Archives Diplomatiques de Nantes, série Saint-Priest (ďalej CADN, Saint-Priest) 44, s. 767.

valo v zdokonaľovaní delostrelectva, čo paša Bonneval odporúčal sultánovi už na začiatku 18. storočia. Teraz túto úlohu zverili jemu.

Keď osmanská flotila 5. júla 1770 pri Česme utrpela zdrvivú porážku, situácia sa vyhrotila a vynútila si posilnenie pevností nachádzajúcich sa na pobreží dardanelských úžín. Na odporúčanie nového francúzskeho veľvyslanca grófa Saint-Priest Vysoká porta poverila touto úlohu François de Totta.¹⁹ Barón zistil, že nielen pevnosti, ale aj ich obrancovia sa nachádzajú v zanedbanom stave. Nakoniec sa ruské lode iba raz pokúsili preraziť Dardanely. Barón pomocou rozžeravených delových gúľ tento pokus úspešne odrazil.²⁰

Hneď po tom dostal ďalšiu úlohu – zreformovať turecké delostrelectvo podľa európskeho vzoru.²¹ Tott nebol delostrelcom z povolania, avšak z praxe poznal princípy fungovania zbraní tohto druhu. Francúzske delostrelectvo v tom čase patrilo medzi najvyspelejšie v Európe, o čo sa postarali inžinieri Saint-Rémy, Bélidor či Gribeauval. Knieža Choiseul, najvýznamnejší podporovateľ vojenských reforiem počas sedemročnej vojny, úlohu zveril do rúk Gribeauvala, ktorého rýchlopalné delá (*système Gribeauval*) zabezpečili prevahu francúzskemu delostrelectvu až do revolučných rokov a napoleonských vojen. Tott svoje úspechy čoskoro verejne demonštroval a obyvateľstvo Konštantínopola už v decembri 1770 na vlastné oči mohlo vidieť nové delá.²²

Na začiatku roka 1771 bola mladému husárskemu dôstojníkovi zverená ďalšia úloha – vybudovať zlievareň na delá, založiť školu na výchovu delostrelcov a zriadiť nové delostrelectvo na základe európskeho vzoru.²³ Delostrelcov, ktorí sa dostali priamo pod velenie baróna, nazývali súratčikmi. Jeho inovácie neznamenal len reštrukturalizáciu delostrelectva, ale v dlhšom horizonte aj udomácnenie európskeho ducha v tureckej armáde. K modernizačným zmenám patrilo aj zavedenie moderných uniforiem západného vzoru, bajonetu či drsnej disciplíny.²⁴ Na žiadosť sultána zostrojil i pontónové mosty.²⁵

Mustafa III. sa prejavil ako zanietený podporovateľ reforiem, ale mnohí iní osmanskí veľmoži prijímali úsilie baróna s nedôverou.²⁶ Vzhľadom na úspechy „neveriaceho d'aura“ sa príslušníci tradičného tureckého delostrelectva snažili zachovať si svoju autoritu a zmariť reformné pokusy.

19 CADN, Saint-Priest, ref. 18, 45, s. 407.

20 Mémoires III, s. 34-37.

21 CADN, Saint-Priest, ref. 18, 45 s. 497.

22 CADN, Saint-Priest, ref. 18, 45 s. 587-588.

23 CADN, Saint-Priest, ref. 18, 48 s. 265.

24 Mémoires III, s. 116-117. Oddiel súratčikov znovu zriadili počas veľkovezíra Halil Hamid (1782-1785) pašu. HITZEL, ref. 12, s. 296.

25 CADN, Saint-Priest, ref. 18, 46 s. 147-148, 213-214, 219.

26 CADN, Saint-Priest, ref. 18, 46 s. 220.

O činnosti François de Totta v Osmanskej ríši súdobé médiá pravidelne informovali a s otvorenou iróniou opisovali úsilie francúzskeho dôstojníka.²⁷ Meno baróna sa na stránkach *Gazette de France* objavilo 14. júla 1776, po jeho návrate do Francúzska.²⁸ Na správu reagovala aj cárovná Katarína vo svojich listoch adresovaných Voltairovi.²⁹ Na strane druhej takáto propaganda urobila reklamu Tottovým *Spomienkam* vydaným v roku 1784.³⁰

Roku 1777, na návrh ministerstva námorníctva, baróna vymenovali za inšpektora francúzskych obchodných kolónií na pobreží Stredozemného mora. V rovnakom čase ho poverili aj ďalšou tajnou misou – vypracovať plán na obsadenie Egypta. Po svojom návrate predložil francúzskemu dvoru dôkladne vypracovanú vojenskú koncepciu.³¹ Jeho úsilie v prospech egyptskej expedície zaujalo aj kráľa, avšak gróf Vergennes bol v tom čase zaneprázdnený vojnou v Severnej Amerike. Tottove memorandum tak na dlhý čas – až do Napoleonovej egyptskej výpravy v roku 1798 – zostalo na papieri.

Po zmarení svojich plánov sa François de Tott stiahol z verejného života a venoval sa písaniu *Spomienok*. Roku 1785 dostal svoju poslednú úlohu. Vymenovali ho za guvernéra pevnosti v severofrancúzskom mestečku Douai.³² Post musel opustiť kvôli vzbure vojakov v roku 1790. Tak ako mnohí ďalší predstavitelia *ancién regimu*, aj barón volil cestu zahraničnej emigrácie. Precestoval viacero štátov a nakoniec sa rozhodol vrátiť do vlasti predkov. Svoj pôvod nikdy nezapieral a aj vo Francúzsku hrdo nosil rodinný erb. Preto neprekvapuje, že sa obrátil na uhorského kráľa Františka I. so žiadosťou o zrušenie politického trestu udeleného jeho otcovi a dostal amnestiu.

Posledné roky života strávil v dedinke Tarcsafürdő vo Vašskej stolici,³³ na panstve grófa Teodora Batthyányiho. Svoju povahu nezaprel ani na sklonku života. Dedinčania neraz vídali čudné svetlá sprevádzajúce jeho pokusy, ako prenikajú cez okná barónovo domu, a preto čoskoro premenovali obydlie na „bosorkin dom“ (*Hexenhaus*). Po Tottovej smrti, v októbri roku 1793, daroval jeho hosťiteľ prístrojové vybavenie kráľovskému katolíckemu gymnáziu v Szombathe-lyi, a tak mohol byť v škole založený prvý prírodovedecký kabinet. Obyvatelia

27 Pozri k tomu: *Les Gazettes Européennes de langue française (XVIIe-XVIIIe siècles)*. Table ronde internationale Saint-Étienne, 21–23 mai 1992. Saint-Étienne, 1992.

28 *Gazette de France*, 17. júla 1776.

29 TÓTH, ref. 5.

30 LAURENS, Henry. *Les origines intellectuelles de l'expédition d'Égypte. L'orientalisme islamisant en France (1698–1798)*. Paris; Istanbul: Isis, 1984. ISBN 2906053023.

31 Pozri k tomu: CHARLES-ROUX, François. *Le projet français de conquête de l'Égypte sous le règne de Louis XVI*. Le Caire, 1929.

32 Archives Municipales de Douai (Archív mesta Douai, Francúzsko), série BB 28, s. 55.

33 Dnes Bad Tatzmannsdorf, Rakúsko.

dediny v roku 1972 na počesť baróna postavili symbolický hrob na cintoríne v Tatzmannsdorfe.

Život François barona de Totta, napriek úspechu jeho Spomienok, dodnes zostal zabudnutou a navyše záhadnou kapitolou novodobých dejín diplomacie. Na jednej strane bola jeho činnosť od mladosti spätá s tajnou diplomaciou, na strane druhej si ho ako kozmopolitného človeka vtedajšej doby dlho nevšímali národné historiografie dneška. Z uvedených dôvodov jeho životopis dlho nebol komplexne spracovaný. Ľudia mali o ňom často anachronistickú predstavu. Raz ho vnímali ako šarlatána bez akýchkoľvek zábran, inokedy ho považovali za osvieteného filozofa. Neraz ho kritizovali aj za jeho postoje ku kolonizácii, nehovoriac o jeho nevďačnom úsilí o udržanie chátrajúceho osmanského impéria.

Pôvod baróna bol taktiež dlho zahmlený. Podľa niektorých bol Švéd,³⁴ naopak, Voltaire ho považoval za francúzskeho renegáta.³⁵ Turci – napriek neskrývanému obdivu – ho vnímali ako francúzskeho šarlatána. Spomína sa aj jeho uhorský pôvod, ba dokonca ho pokladali za uhorského zemana vo francúzskych službách, pričom zabúdali na to, že on sa už narodil vo Francúzsku. Problémy prehlbuje aj fakt, že jeho brat taktiež vstúpil do služieb francúzskej diplomacie a ich činnosť bola podobná. Na základe najnovších výskumov o pôvode baróna de Totta môžeme povedať toto.

Maďarská historiografia už v prvej polovici 19. storočia akceptovala, že barónova rodina má uhorský pôvod.³⁶ V prácach, ktoré vznikli v druhej polovici storočia sa už spomína aj prívlastok „nitriansky“.³⁷ Prvé vedecké bádanie o pôvode rodiny baróna Totta uskutočnil Edgár Palóczi, ktorý na základe archívnych materiálov konštatoval, že Andrej Tóth sa jednoznačne narodil 26. marca 1698 v Nitre. Tento údaj preberajú aj moderní maďarskí historici.³⁸

Genealogické výskumy k tejto tematike sú už dnes veľmi obtiažne, lebo dokumenty sa zachovali len čiastočne. Faktom však je, že v Oblastnom archíve

34 ROCHEFOUCAULD, François de la. *Souvenirs du 10 août 1792 et de l'armée de Bourbon*. Paris: Calmann Levy, 1929.

35 Pozri k tomu TÓTH, Ferenc. Voltaire et un diplomate d'origine hongroise en Orient. In *Cahiers d'études hongroises*, 1995, č. 7, s. 83. ISSN 1149-6525.

36 SÁNDOR, István. Tótról. In *Sokféle*. Győr 1791, s. 53-55; Lakos János. Emlékezet báro Tott Ferencze. In *Tudománytár*, 1836/II., X., Buda, s. 129-159; KÖRÖSY László. Báro Tót. In *Hasznos mulatságok*, 1836 február 17, č. 17, s. 129.

37 THALY, Kálmán. A Szezei-csatorna magyar tervezője a mult században. In *Egyetértés*, 5. apríla 1888; JANKÓ ml., János. Báro Tóth Ferenc utazása Egyiptomban 1771-ben. In *Földrajzi Közlemények*, 1889, zv. 17, Budapest, s. 329-344; TOCSEK, Helén. *A bujdosó fia. Nyitrai báro Tóth Ferenc eredeti iratai nyomán az éretebb ifjúság számára*. Budapest: Méhner Vilmos kiadása, 1892.

38 ZACHAR, József. *Idegen hadakban*. Budapest: Magvető, 1984. s. 221. ISBN 9631401316.

v Ivanke pri Nitre sa nachádzajú dokumenty, ktoré hovoria o rodokmeni François de Totta. Medzi spismi je aj podanie zo 7. mája 1793, ktorým barón oslovil Nitriansku stolicu a požadoval potvrdenie svojho zemianskeho pôvodu.³⁹ Stolica žiadosť zaevidovala 9. mája uvedeného roku.

Na túto požiadavku vicenotár Nitrianskej stolice Pavol Rudňanský už 10. mája odpovedal kladne. Na základe vyjadrenia kongregácie okrem iného poslal aj výpis z matriky: „*Roku 1698, dňa 26. marca narodený a pokrstený bol chlapec menom Ondrej, rodičov Mikuláša Tótha a Anny, jeho manželky, a krstných rodičov Michala Fabiana a Alžbety Tóthovej v Nitre. Na hodnovernosť čoho som sa podpísal. V Nitre 10. mája 1793. Jozef Bleho, nitriansky farár.*“⁴⁰ Ďalej potvrdzuje, že podľa súpisu šľachty v Hornom meste Nitre žili predkovia rodiny Andreja a Františka Tótha. Toto potvrdil aj snem Nitrianskej stolice.⁴¹

39 „*Inclyta universitas! Domini Domini gratiosissimi colendissimi! Infrascriptus de nobili Hungara Stirpe Tothiana Originem trahens peroptaret semet ad eandem deducere, ut et in exteris Conditionem Nobilitatis suae testimoniis perhibere posset, ex eoque supplex est apud Inclytam Universitatem in eo, quatenus Nobiles Tothianos (ad quos semet deducere Nobilitatemque suam legitime intendit) in gremio Incltyti Comitatus Nitriensis existere, ac prearogativis Nobilitaribus perfrui pro intermalis sui directione attestari dignaretur, perseverando Inclytæ Universitatis. Nitriae 7a Maii 1793, Servus humilimus, Andreas Toth, Filius Nicolai ex Civitate Nitria oriundus. Dorzálna poznámka: Ad Inclytam Universitatem Comitatus Nitriensis humilima Instantia Andreae Tóth Nitria oriundi, qui sub Anno 1706um ex Regno emigraverat, ac Testimonialibus super Nobilitate provideri cuperet pro Testimonio interimaliter super eo clarigendo, quod Familia Nobilis Tothiana in Inclyto Comitatu Nitriensi praexistat supplicantis. Present. 9a Maii 1793. Extradetur sub signato Notarii.*“ List v preklade znie takto: „*Slávne spoločenstvo! Páni najslávnejší. Dolupodpísaný, pochádzajúci z uhorskej šľachty Tótovcov, predkladám žiadosť, aby mi ráčili poskytnúť svedectvo o mojom šľachtickom stave, k čomu žiadosť ku slávnemu spoločenstvu predkladám k tomu, že šľachtici Tótovcí (ku ktorým svoje šľachtictvo vzťahujem) ku spoločenstvu šľachticov slávnej stolice Nitrianskej patria a výsady šľachtické užívajú, čo slávne spoločenstvo potvrdiť ráčilo. V Nitre 7. mája 1793, Ponížený služobník Ondrej Tóth, syn Mikuláša, pochádzajúci z mesta Nitry.*“ Dorzálna poznámka: „*Ku slávnemu spoločenstvu župy Nitrianskej ponížená žiadosť Ondreja Tótha pochádzajúceho z Nitry, ktorý pred rokom 1706 odišiel z kráľovstva a svedectvo o svojej nobilitate vydať požiadal pre svedectvo na jej ozrejenie, že šľachtická rodina Tóthovcov v slávnej župe Nitrianskej pôsobí, požaduje. Dané 9. mája 1793. Vydané pod podpisom notára.*“ Štátny oblastný archív v Nitre (ďalej ŠOA), Nobilitár Tóth XII. 804.

40 ŠOA, ref. 39.

41 Výpis zo zápisnice Nitrianskej stolice: „*Pro Illustrissimo Domino Generali Barone Andrea Tóth sequens Testimonium extradatum est: Infrascriptus I(ncltyti) Comitatus Nitriensis Jurgatus Primarius Vice Notarius tenore presentium recognosco. Quod posteaquam Illustrissimus Baro Andreas Tóth filius Nicolai condam Tóth generalis Campi vigiliarum Praefectus tenore memorialis sui Universitati praelibati I(ncltyti) Comitatus exhibiti id an Familia Tóth Nobilis in Comitatu hocce praeexistat, perquiri et recognosci petiisset erga suplicem ejusmodi recursum I(ncltyti) Comitatus istius Nitriensis Regestria Nobilium excussa sunt in iisdemque compertum est. Quod non tantum in compluribus Curialibus comitatus hujus locis sed etiam in Superiori Civitate Nitria I(ncltyto) Comitatus nominis ejusdem adjacentis, unde praetitulatus Dominus Baro testante Matricula Civitatis Nitriensis ortum duceret. Nobilis Familiae Tóth*

V súvislosti s touto žiadosťou sa vynára niekoľko otázok. Žiadateľom bol Andrej Tóth, syn Mikuláša, ktorý pochádzal z mesta Nitry a ktorý v roku 1706 musel opustiť Uhorsko. Tento muž úctivo žiada Nitriansku stolicu, aby mu testimoniom potvrdili jeho zemiansky pôvod vzhľadom na to, že pôvod jeho rodiny je práve tam. Fakty uvedené v žiadosti však nezodpovedajú pravde. Podpísaný Andrej Tóth v roku 1793 už nežil a neemigroval z Uhorska v roku 1706, ale až v roku 1711, po szatmárskom mieri. Palóczi však pri svojom logickom postupe nepochybuje o tom, že žiadosť bola napísaná na podnet François de Totta. Barón de Tott po svojom návrate potreboval potvrdenie o svojom pôvode, po vypuknutí revolúcie totiž musel rýchlo opustiť Francúzsko a zanechať tam všetky písomnosti, vrátane dokladu o svojom francúzskom baronáte. Barón v tom čase už býval niekoľko mesiacov v Uhorsku, v dedine Bad Tatzmannsdorf. To, prečo sa François podpísal ako Andrej, dnes nevieme vysvetliť. Na jednej strane je to mätúci faktor, na strane druhej je potvrdením toho, že je synom Andreja Tótha. Palóczi dokonca považuje za pravdepodobné, že túto inštanciu nepísal barón. Za možného autora označuje grófa Emanuela Beňovského, brata Mórica, ktorý ho azda aj osobne poznal ešte z Francúzska.⁴²

François de Tott poslal aj inú žiadosť. Listom z 22. novembra 1792 sa obrátil priamo na panovníka a požiadal ho o amnestiu.⁴³ V tomto krátkom, po francúzsky písanom texte sú jeho rodinné zväzky uvedené správne.

Okrem týchto listín sa nám dostal do rúk hárok, na ktorom na jednej strane píše nitriansky archivár o rodine Tóthovcov Palóczimu. Na druhej strane je načrtnutý rodokmeň Tóthovcov Pavla, Juraja, Alberta, Petra II. atď. a oddeľne toto: „*Tóth Miklós → András 1698. III. 26 → ? Ferencz Franciaországban (sic)*“.⁴⁴

Spisy, na ktoré sa odvolával Edgár Palóczi a ktoré by potvrdzovali dátum a miesto narodenia Andreja Tótha (26. marca 1698, Nitra), sa dnes v archíve už nepodarilo nájsť. Tieto dokumenty dokonca ani sám Palóczi nemohol vidieť, lebo píše, že „*stará matrika nitrianskej cirkvi ohľadon narodení dnes už [pred rokom 1916 – Z. H, F. T.] bohužiaľ nesiahá späť pred rok 1700*“.⁴⁵ Naše skúse-

homines antiquis et authenticis jam fatis Inclyti Comitatus Nitriensis Regestris inter veros Dominos Nobiles connotati insertique habeantur atque Familiae hujus modi individua in quantum in Gremio Inclyti Comitatus hujus actu habitarent verae Nobilitaris Praerogative usu gauderent. Super quibus praesens meum in conformitate gratiosae Inclytae Universitatis eatenus interventae Determinationis extradedi Testimonium. Ex Generali Congregatione Nitritiae die 10ma Mensis Maii Anno 1793 continuative celebrata Paulus Rudnyánszky de Dezer (Inclyti) Comitatus Nitriensis Juratus Primarius Vice Notarius m. p. L. S.“ Citované podľa Palócziho s. 337-338.

42 PALÓCZI, ref. 4, s. 265.

43 PALÓCZI, ref. 4, s. 171-173, 319

44 ŠOA, ref. 39.

45 PALÓCZI, ref. 4, s. 268-269.

nosti tento fakt len potvrdzujú. Matrika Dolného mesta Nitry je zachovaná od roku 1700, Horného mesta Nitry od roku 1787.

Popri nobilitári sme preštudovali súpis šľachty miest Horná Nitra a Dolná Nitra na prelome 17. a 18. storočia, ktorý Palóczi nepreštudoval, resp. nevenoval mu pozornosť. Hľadali sme príslušníkov rodín s priezviskom Tóth vo všetkých možných variantoch. Ako najskorší dátum sme zvolili prvý rok dostupného šľachtického súpisu, ktorý bol uložený vo fonde oblastného archívu, t. j. 1641. Výsledky sú takéto:

- 1641: žiadny záznam
- 1669: žiadny záznam
- 1677: Michaël Tott
- 1690: žiadny záznam
- 1693: Michaël Tot
- 1693: Michel Tott Horná Nitra
- 1693: Michaël Tot Horná Nitra
- 1698: žiadny záznam
- 1699: žiadny záznam
- 1705: žiadny záznam
- 1706: nečitateľný záznam
- 1710: Michaël Thott Horná Nitra
- 1713: žiadny záznam.

Vidíme, že v tomto období žiadny zeman s menom Mikuláš (Nicolaus atď.) v meste nežil.

Pokiaľ ide o genealógiu rodiny Palóczi spomína aj ďalšie dediny zo slúžnovského okresu Nitra, predovšetkým Horné Krškany a Dolné Krškany. Je pravda, že aj v týchto dvoch dedinách sa nachádzajú Tóthovci, no Mikuláš nie.

Nobilitár Tóth XII. 804 obsahuje dokumenty súvisiace so zemianskymi rodinami s priezviskom Tóth. Spájať ďalšie spisy s Andrejom a Françoisom, okrem vyššie uvedených, sme však hodnoverne nemohli.

Aby bol náš výskum čo najúplnejší, nahliadli sme ešte do matriky mesta Nitry, ktorú Palóczi neskúmal. *Matricula Copulatorum* mesta je zachovaná od roku 1692 do roku 1740. Pre nás boli zaujímavé len roky 1692 – 1700, keď Andrejovi rodičia mohli uzatvoriť sobáš. Neskorší dátum sme vylúčili z toho dôvodu, že Andrej Tóth sa musel narodiť pred rokom 1700, inak by sa v roku 1704 nemohol stať pážaťom. Prvý historicky overený dôkaz o Andrejovi Tóthovi totiž pochádza od kniežaťa Františka II., ktorý vo svojich memoároch píše, že generál Šimon Forgách mal za páža práve Andreja Tótha.⁴⁶ Tento záznam s určitosťou dokazuje, že Tóth pochádzal zo zemianskej rodiny, ináč by sa nemohol stať pážaťom.

46 RÁKÓCZI, Ferenc. *Emlékiratok*. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1985, 160 s. ISBN 9631528839.

Sobášna kniha zahŕňa osem záznamov o Tóthovcoch, samozrejme, nie len urodzeného pôvodu. V týchto zápisoch bol iba raz doslovne spomínaný ženích zemianskeho pôvodu, Martinus Toth, ale meno Mikuláš sa nevyskytlo ani raz. Objavili sa tu však krstné mená ako Michaël alebo Ioannes.⁴⁷

Treba ešte pripomenúť, že E. Palóczi preskúmal mnohé regionálne archívy a zemianske armálesy, ktoré sme tu neuvádzali.

Stanovisko autorov by sme teda zhrnuli takto: zemiansky pôvod Andreja Tótha považujeme za dokázaný, v opačnom prípade by sa totiž nemohol stať pážaťom Šimona Forgácha a nemohol by byť povýšený do šľachtického stavu vo Francúzsku. Ku krstnému menu jeho otca sme sa v dokumentoch, ktoré vznikli na prelome 17. a 18. storočia, respektíve na začiatku 18. storočia, nevedeli hodnoverne dopátrať. To, že Andrej Tóth pochádzal z Nitry, je doložené iba na konci 18. storočia, asi deväťdesiat rokov po jeho narodení. V súčasnosti najpresnejším dostupným dôkazom nitrianskeho pôvodu je skutočnosť, že sám František Tóth oslovil túto stolicu. To, že sa podpísal ako Andrej Tóth, však zvyšuje neistotu okolo tohto dokumentu. Treba zdôrazniť aj to, že jedine tento dokument potvrdzuje všeobecne uznanú tézu, že jeho starý otec sa volal Mikuláš. Na druhej strane je nutné zohľadniť aj to, že barón sa nesnažil, respektíve nie sú na to dôkazy, že by oslovil alebo hľadal svojich príbuzných v stolici.

Náš záver je teda takýto: Andrej Tóth nemohol byť obyvateľom mesta Nitry dlhšiu dobu, ale len približne jedno desaťročie na prelome storočia. Prežil tam len roky svojho raného detstva a neskôr sa do Nitry už nikdy nevrátil. To, že predsa mal vzťah k mestu Nitre, či k Nitrianskej stolici, môžeme považovať za veľmi pravdepodobné.

Viaceri súčasní slovenskí historici svorne zdieľajú názor, že Andrej Tóth bol Slovák, a to na základe priezviska. „*Pomenovaním Tót, Tóth sa v starej maďarčine označoval Slovák či Slovan vôbec. Mnohé šľachtické rody sa však časom pomaďarčili, resp. vyznávali štátoprávnu ideológiu hungarizmu... Takými boli aj Tóthovci z Nitrianskej stolice.*“⁴⁸ Rovnaké stanovisko vyslovuje aj Miroslav Daniš: „*Barónovo priezvisko Toth, ktoré v preklade znamená Slovák, nás nabáda hľadať barónove korene v slovenskom prostredí.*“⁴⁹ Podľa nášho názoru pripísať konkrétnu etnicitu niekomu, navyše šľachticovi v Uhorsku na prelome 17. a 18. storočia, nie je správne. Pravdou je, že François de Tott sa už narodil vo Francúzsku a so slovenským jazykom sa už nikdy nedostal do styku. Jeho otec Andrej sa síce narodil v geografickej oblasti, kde hlavným dorozumievacím

47 HORBULÁK, ref. 1, s. 126-144.

48 SEGEŠ, ref. 6, s. 21.

49 DANIŠ, Miroslav. *Slovensko, husári a cárovná*. Bratislava: Stimul, 1993, s. 91. ISBN 8085697127.

jazykom bola slovenčina, avšak tento región opustil už v detstve, keď sa dostal do tábora kniežat'a Rákociho.

Nakoniec ešte treba venovať pár slov písaniu priezvisk. Priezvisko baróna v medzinárodnej odbornej literatúre je písané v podobe „François de Tott“. Túto formu používal aj sám barón. V prípade jeho otca najčastejšou podobou písania priezviska je „Tóth“, hoci vo Francúzsku ho už oslovovali ako „Totte“.⁵⁰ Jeho mladšieho syna vždy spomínajú pod menom „André de Tott“. Čo sa týka Františka, v maďarských textoch, ktoré vznikli v priebehu 19. storočia sa postupne udomácnila forma „Tóth Ferenc“. Révai Nagy Lexikona však uvádza obe verzie: „Tóth Ferenc (François, Baron de Tott)“.⁵¹ Podobné kompromisné riešenie zvolila najnovšia maďarská encyklopédia *Magyar Nagylexikon*: „Tóth Ferenc, br.; Tott“.⁵² V slovenských dielach sa vyskytuje forma „František Tóth“.⁵³ Na náhrobnom kameni baróna je jeho meno napísané takto: „BARON FRANZ VON TÓTH“. V tejto štúdii sme uprednostňovali najčastejšiu používanú francúzsku podobu písania mena, ktorú používal aj sám barón.

Spomienky François de Totta vzbudili veľký záujem ihneď po vydaní. Ešte pred koncom 18. storočia ich preložili do nemčiny,⁵⁴ dánčiny,⁵⁵ švédčiny⁵⁶ a angličtiny.⁵⁷ V súčasnosti zoznam úplných vydaní sa rozšíril o maďarčinu a turečtinu

50 ZACHAR, ref. 38, s. 223, 226, 228.

51 Révai Nagy Lexikona, zv. 18, 1925, s. 382-383.

52 Magyar Nagylexikon, zv. 17, 2003, s. 609.

53 Pozri pozn. č. 1, 2 a 3.

54 *Des Barons von Tott Denkwürdigkeiten und Nachrichten von Türken und Tatarern* (3 vol.). Elbing, 1786–1787; *Herrn Baron von Tott's Nachrichten von den Türken und Tataren mit Herrn von Peyssonnel's Verbesserungen und Zusätzen* (2 vol.). Frankfurt 1787–88; *Herrn Baron von Tott's Nachrichten von den Türken und Tartaren mit Herrn von Peyssonnel's Verbesserungen und Zusätzen* (2 vol.). Vienne 1788; *Totts Denkwürdigkeiten über die Türken und Tartarn* (3. vol.). Berlin 1794.

55 *Efterretninger som Tyrkerne og Tartarerne. Oversat af det Franske ved Morten Hallager* (1-2. Deel). Copenhagen 1786.

56 *Strödda underrättelser om Turkarne och Tartarne, samlade af Baron Tott*. Upsala 1800.

57 *Memoires of the Baron de Tott, on the Turks and the Tartars. Translated from French by an English gentleman at Paris, under the immediate inspection of the Baron...* (2 vol.). London 1785; *Memoirs of the Baron de Tott, on the Turks and the Tartars. Translated from French by an English gentleman at Paris, under the immediate inspection of the Baron...* (3 vol.). Dublin 1785; *Memoirs of Baron de Tott. Containing the state of the Turkish Empire and the Crimea, during the war with Russia. With numerous anecdotes, facts, and observations, on the manners and costumes of the Turks and Tartars... To which are subjoined the strictures of M. de Peyssonnel* (2 vol.). London 1786.

nu,⁵⁸ ale aj pôvodný francúzsky text vydali viackrát.⁵⁹ V niektorých prípadoch sa prekladala len určitá časť diela, ktorá mohla zaujať miestne obyvateľstvo.⁶⁰ Jedno z najúplnejších vydaní, ktoré vyšlo s úvodnou štúdiou Ferenc Tótha roku 1785 v Maestrichte, opätovne vydalo roku 2004 parížske vydavateľstvo Honoré Champion.

Autor túto prácu napísal v štýle spomienok (*mémoires*), teda v žánri, ktorý bol v 18. storočí pomerne rozšírený. Text diela je na jednej strane lineárnym opisom života autora, na strane druhej sa skladá z heterogénnych textových fragmentov. Na stránkach *Spomienok* sa dočítame o významných periódach Tottovho života, rozdelených do štyroch pomerne nesúviacich častí a úvodného komentára. Okolnosti vzniku textu sa ešte nepodarilo úplne objasniť. Je však veľmi pravdepodobné, že jednotlivé časti knihy vznikli v štyroch rôznych obdobiach a autor ich pôvodne chcel publikovať samostatne.

Najoriginálnejšou časťou práce je *Predslov (Discours préliminaire)*, ktorý uvádza autorove *Spomienky*. Je to akási historická a filozofická úvaha o podstate civilizácie a ľudstva, na strane druhej bojovný politický pamflet proti Montesquieuovej teórii klímy. Na rozdiel od autora diela *Duch zákonov* Tott pred prírodnými (klimatickými) silami hlása primát duchovných (morálnych) síl (*forces morales*). Uznáva iba jednu výnimku: v horských oblastiach prírodné sily zostávajú dominantné pre rozvoj spoločnosti. Na základe svojich skúseností nadobudnutých počas cestovania po Blízkom východe usudzuje, že despotizmu Osmanskej ríše úspešne odolávali len také národy, ako sú Kurdi a Drúzovia.⁶¹ Idea východného despotizmu je, mimochodom, pravidelne sa opakujúcim motívom Tottovho diela. Táto politicko-filozofická línia spája jednotlivé časti a je determinujúcim prvkom *Spomienok*.⁶² Myšlienka tohto politického myslenia má

58 TOTT, François baron de. *Türkler ve Tatarlara dair hatıralar*, Topaloğlu. Ed. M. Fatih. Ankara: Kesit Tanıtım Ltd. Şti., 2004. ISBN 9789758971121.

59 *Mémoires du baron de Tott sur les Turcs et les Tartares* (2 vol.). Amsterdam 1784–1785; *Mémoires du baron de Tott sur les Turcs et les Tartares* (2 vol. in 4° avec des planches). Amsterdam 1785; *Mémoires du baron de Tott sur les Turcs et les Tartares* (2 vol. + Lettre de M. le Baron de Tott à Ruffin. Réponse de M. Ruffin. Observations de M. Ruffin sur la critique des Mémoires de M. le Baron de Tott par M. Peyssonnel.). Amsterdam 1785; *Mémoires du baron de Tott sur les Turcs et les Tartares* (3 vol.). Paris, 1785; *Mémoires du baron de Tott sur les Turcs et les Tartares* (4 vol.). Maestricht, 1785; *Mémoires du baron de Tott sur les Turcs et les Tartares* (3 vol.). Amsterdam 1788.

60 *Zapisky barona de Totta o tatarskom našestviji 1769 goda*. Kijiv: Kijevskaja starina, 1883, s. 138–198; BANNER, Benedek. *Báró Tóth Ferenc születésének kétszázéves évfordulójára 1733–1793. Memoárjának Egyiptomot tárgyaló része*. Békéscsaba 1933.

61 *Discours préliminaire*, s. XIV–XV.

62 Podľa Numa Broc dielo má vyslovene politický charakter. Pozri BROCC, Numa. *La géographie des philosophes. Géographes et voyageurs français au 18e siècle (Thèse publiée)*. Lille 1972,

hlboké korene a počas 18. storočia prešla mnohými zmenami.⁶³ Henry Laurens jednoznačne dokázal, že vydanie Tottových *Memoárov* predstavuje obrat vo filozofickej diskusii o východnom despotizme.⁶⁴

Autor odmieta aj druhú populárnu prácu, ktorá výrazne ovplyvňovala vtedajšiu verejnosť – *Listy* Milady Montague, a to aj napriek tomu, že tieto listy z určitého pohľadu boli pre neho vzorom.⁶⁵ Manželka anglického veľvyslanca v Konštantínopole prvýkrát ponúkla čitateľom subjektívny pohľad na háremy a kúpele, čo Európan v tom čase na vlastné oči vidieť nemohol. Jej posmrtné vydaná práca sa stala čoskoro populárnou. V predslove *Spomienok* Tott predstavuje sám seba, v porovnaní s anglickou dámou, ako vysokokvalifikovaného odborníka.⁶⁶ Jeho najvyšším cieľom je predstaviť čitateľom svoj denník, ktorý vznikol počas pobytu v Oriente.⁶⁷

V prvej časti *Spomienok* autor rozpráva o svojom prvom pobyte (1755 – 1763) v Osmanskej ríši. Formou krátkych, niekoľkostranových textov zaradených do voľného chronologického radu opisuje osmanskú spoločnosť, jej obyčaje a zvyky. V celom texte nájdeme len dva odkazy na čas, autor prezradí len dátum príchodu a odchodu. Medzi týmito opornými bodmi čas plynie nekonečne. Tento čas je časom despotizmu, ktorý však má vlastnú chronológiu: „*pre despotizmom podmaneného človeka staré strasti zmiernia len nové strasti a pripomeniem, ak sa v Konštantínopole niekoho spýtajú na jeho vek, ten vždy uvedie rok vypuknutia voľajakého moru, hladomoru, povstania či požiaru*“.⁶⁸

Tott tieto anekdotické a analyzujúce texty charakterizujúce osmanský svet pravdepodobne napísal po návrate do Francúzska v roku 1763. Vzhľadom na to, že mal literárne ambície, kratšie texty pripravoval už počas prvého konštantínopolského pobytu. Úspech vydania listov Milady Montague ešte viac ovplyvnili jeho plány v oblasti literatúry. Svoje rukopisy rozposielal mnohým významným osobám versailleského dvora, najmä svojim vplyvným priateľom, medzi nimi i grófovi Vergennesovi. Knieža Choiseul, čítajúc spisy učňa diplomacie, mu ponúkol post v Kolíne, ale nakoniec k tomu nedošlo.⁶⁹ Mladý orientalista mal

p. 500.

63 Pozri GROSCHARD, Alain. *Structure du sérail, La fiction du despotisme asiatique dans l'Occident classique*. Paris: Seuil, 1979. ISBN 2020050560.

64 LAURENS, ref. 30, s. 63-73.

65 MONTAGU, Wortley Mary. *Letters*. London 1906. Prvé vydanie je z r. 1763. Tott v jednom ďalšom vydaní zverejnil svoje kritické poznámky.

66 Mémoires I, s. XXI.

67 Ref 66, s. XXII.

68 Ref 66, s. 100-101.

69 Archives Diplomatiques (AD, Archív Ministerstva zahraničných vecí Francúzska, La Cour-neuve) dossiers du Personnel première série vol. 67 fol. 10.

zrejme aj vážnejšie publikačné plány. Svedčí o tom list grófa Vergennesa z 20. decembra 1764, v ktorom ho nabáda k ostražitosti:

*„Už ste dosiahli, aby vašu prácu ocenili uznaním. Dostalo sa ku mne, Pane, že ste predstavili niekoľko písomností o Turecku, čo sa stretlo s pozitívnym ohlasom. To ma neprekvapuje, veď predtým ako ste odcestovali aj mne ste už ukázali niekoľko exemplárov, ktoré dostatočne svedčia o vážnosti vašich výskumov. Ale aj to sa hovorí, že inklinujete k tomu, aby ste ich dali vytlačiť. Ak moja rada pre vás niečo znamená, odporúčal by som vám, aby ste vzdorovali tomuto pokúšaniu, akokoľvek sú podmienky zvädzajúce. Obcenstvo nehodnotí vždy zhovievavo, málokedy odpustí naše omyly [...] Je pravdou, že veľké úspechy listov Milady Montague u našich žurnalistov vás povzbudzujú, ale všetkým britským tovarom preukazujeme obdiv, ba až nadšenie.“*⁷⁰

Tott poslal svoje príspevky aj Voltairovi. Filozof sa o tom zmieňuje v liste adresovanom markízovi Philippovi Antoinovi de Claris Florian nasledujúcim spôsobom:

*„Prosím, povedzte mi, môj Turek, že či už Vám tento turecký Tott poslal svoje diela o tureckej správe. Vás nenahnevá, že Atény a Korint sa nachádzajú pod nadvládou akéhosi bašu či pašu?“*⁷¹

Voltaire vo svojom liste z 23. apríla 1767 poďakoval Tottovi za zaslané písomnosti týkajúce sa tureckých záležitostí. Úryvok z jeho listu nám predstaví iného filozofa, než ako ho poznáme:

*„Myslel som si, že sa od Vás naučím veľa, ale to som vôbec nepredpokladal, že sa budem tak zabávať na Turkoch. Vy ste dokázali, že humor existuje v každom štáte. Z celého svojho srdca ďakujem za anekdoty, ale darmo bolo radostné všetko čítať, čo Vy šírite o obrezaných Tatároch, naďalej ma hnevá, že panujú na území Orfea a Homéra. Nemám rád taký ľud, ktorý vie len ničiť a je nepriateľom umenia.“*⁷²

Počas dvadsiatich rokov, kým sa text dostal do tlače, s veľkou pravdepodobnosťou prešiel aj obsahovými zmenami. Výrazná kritika východného despotizmu

70 Archives de la Famille de Vergennes (archív rodiny Vergennesovcov, Marly-le-Roy), list Vergennesa Tottovi (Konštantínopol, 20. decembra 1764). Chceli by sme vyjadriť vďaka p. Pierrovi de Tugny-Vergennes, že nám umožnil výskum v rodinnom archíve.

71 V originály: „Dites-moi, je vous prie, mon Turc, si ce Turc de Tott vous a donné de bons mémoires sur le gouvernement de ses Turcs. N'êtes-vous pas bien fâché qu'Athènes et Corinthe soient sous les lois d'un bacha ou d'un pacha.“ VOLTAIRE. *Correspondance tome VIII*. Paris: Gallimard, 1987, s. 1088. ISBN 9782070111121; TÓTH Ferenc. Voltaire és egy magyar származású francia diplomata irodalmi kapcsolatai. In HORN, Ildikó et al. (ed.). *Művészet és mesterség. Tisztelgő kötet R. Várkonyi Ágnes emlékére*. I. zv. Budapest: L'Harmattan, 2016, s. 587-605. ISBN 9789632364971. Používanie slova Turek pre adresáta listu aj pre Totta u Voltaira je prejavom turkománie v danej dobe.

72 VOLTAIRE, ref. 71, s. 1100.

sa mohla dostať do diela taktiež až neskôr. Počas svojho prvého diplomatického pobytu, stojac pred sľubnou kariérou, si Tott svoje myšlienky ešte zapisoval s veľkým entuziazmom.

Druhá kniha Tottových *Spomienok* je venovaná diplomatickej ceste ku krymským Tatárom (1767 – 1769).⁷³ Na začiatku tohto zväzku stručne spomína úmrtie svojho otca a potom sa venuje opisu dvora krymského chána, avšak neprehrádza cieľ svojej misie. Z pohľadu vzniku textu je dôležité, že popri diplomatických povinnostiach mal autor aj vedecko-zberateľské poslanie. Knieža Choiseul na konci inštrukcie vyslania píše:

„Zozbierajte všetky informácie o takých veciach, ktoré môžu zaujímať či zaujať kráľa – o mravoch, zvykoch a verejnej správe Tatárov, taktiež o kvalite pôdy, o umiestnení prístavov, miest a pevností, teda všetko, čo by pre nás mohlo byť zaujímavé z krajiny, o ktorej máme len neurčité a povrchné vedomosti.“⁷⁴

Nevieme presne, s akým výsledkom sa Tottovi podarilo splniť túto časť misie, ale jeho osobné skúsenosti iste mali veľký vplyv aj na nami analyzovaný text. V Archíve francúzskeho ministerstva zahraničných vecí sa nachádza rukopis opisujúci agrárny zemepis krymského polostrova (*Description physique de la Crimée*, 1786), ktorý pripisujú Tottovi.⁷⁵ Či bol autorom naozaj on, dnes už nevieme s istotou dokázať. Faktom je, že sa o tom v rukopise nenachádza žiadny odkaz a samotný text sa značne líši od textu druhej časti *Memoárov*. Na strane druhej rukopis vznikol roku 1786, teda rok po prvom vydaní *Spomienok*. S veľkou pravdepodobnosťou však môžeme konštatovať, že neexistuje žiadna súvislosť medzi týmito dvoma textami.

Druhý zväzok sa snaží detailne predstaviť Tatárov a podať ich objektívny a vedecký opis. Nasvedčuje tomu aj samotný názov *Memoárov* ako celku. V tejto ranej fáze orientalistiky Európania o Tatároch takmer nič nevedeli. Podľa Josepha von Hammer-Purgstalla Tottova kniha patrila v 19. storočí medzi deväť najvýznamnejších prameňov o Tatároch.⁷⁶ Hammer-Purgstall tvrdil, že autor opisuje Nogajcov so zvedavosťou osvieteneho človeka. V jeho vetách sa ani v náznakoch nenachádza nadradenosť Európana. V diele opisuje aj prírodné bohatstvo územia obývaného Tatármi. Vieme, že svoju kariéru diplomata sa snažil

73 TÓTH, Ferenc. La mission du baron de Tott en Crimée. In *Archivum Ottomanicum* 20. Ed. György Hazai. Wiesbaden 2002, s. 131-165. ISSN 0378-2808.

74 Bibliothèque Municipale de Versailles (Mestská knižnica vo Versaillese), Baron François de Tott L. 278 Mission de Crimée en 1767 Tome I, *Mémoire pour servir d'instruction au sieur baron de Tott chevalier de l'ordre militaire de Saint Louis et mestre de champ de cavalerie, envoyé par le Roy vers Aslan Gueray Kan de Crimée*, fol. 21.

75 AD, série Mémoires et documents – Russie (1735–1759) Tome 18. *Description physique de la Crimée*, le 4 novembre 1786, (par le baron de Tott?; un seul document de 98 folios doubles).

76 HAMMER-PURGSTALL, Joseph von. *Geschichte der Chane der Krim unter osmanischen Herrschaft*. Wien: K. K. Hof- und Staatsdruckerei, 1856, s. 15-16.

umocniť vypracovaním plánu o čiernomorskom obchode, ktorý predložil kniežaťu Choiseulovi.⁷⁷ Z toho vyplýva, že parciálnou úlohou barónovej krymskej misie bolo aj zmapovanie obchodných príležitostí v oblasti jeho pôsobenia ako konzula.⁷⁸ Barón Tott zohral významnú úlohu aj ako sprostredkovateľ kultúr. Nielenže oboznámil chána s najvýznamnejšími dielami francúzskej literatúry,⁷⁹ ale vďaka svojim prírodovedeckým znalostiam predviedol Tatárom elektrinu, za čo si vyslúžil prezývku kúzelník a čarodejník. Na sklonku svojho života v Tatzmannsdorfe konal, ako už bolo naznačené, podobne.⁸⁰

Historický prínos tejto časti *Spomienok* je veľký, keďže nám umožňuje urobiť si predstavu o mnohých politických a vojenských udalostiach. Barón opisuje ako rokovali predstavitelia poľskej konfederácie s Tatármi, no zamlčuje tajné rozhovory. Taktiež nám nič nepovie o tom, čo si písal s bratom, ktorý sa v tom čase zdržiaval v Sankt Peteburgu. Jeho brat André pôsobil taktiež v službách francúzskej diplomacie a vykonával príkazy francúzskeho veľvyslanca Rossignola až do 20. decembra 1768, kým ho z Ruska nevyhostili.⁸¹

Tretia časť *Memoráov* sa začína opisom druhého, najplodnejšieho obdobia, ktoré Tott strávil v Konštantínopole.⁸² Podrobne popisuje problémy, s ktorými sa stretol a ktorým musel vzdorovať, pričom vždy zdôrazňuje svoje osobné zásluhy. Pochopiteľne, aj tu sa zmieňuje o poverčivom spôsobe vedenia vojny Turkami. Nasledujúca pasáž názorne opisuje turecký spôsob boja: „*Nadutú nevedomosť generálov sprevádzala hlúpa namyslenosť dôstojníkov. Turci prichádzali na bojisko s veľkým počtom diel, ale takmer všetky boli zle vystrojené a rovnako zle ich používali. Keď ich nepriateľská paľba zasiahla, odpovedali Rusom nadávkami. Boli hrdí na silu svojho delostrelectva a hovorili, že Rusi sa nemôžu k nim priblížiť. No ak by sa skončila delostrelecká paľba a na rad by prišli ručné zbrane, neveriaci by uvideli ako bojujú so svojimi šablami pravoverní. Títo fanatickí hlupáci vyčítali Rusom aj to, že sa opovážili útočiť v čase ramadánu.*“⁸³

77 O tejto téme pozri francúzskeho konzula v Smirne: PEYSSONNEL, Claude-Charles de. *Traité sur le commerce de la mer Noire* (2 vol.). Paris 1787.

78 Bibliothèque Municipale de Versailles, Baron François de Tott L. 278 Mission de Crimée en 1767 Tome I, *Mémoire pour servir d'instruction au sieur baron de Tott chevalier de l'ordre militaire de Saint Louis et mestre de champ de cavalerie, envoyé par le Roy vers Aslan Gueray Kan de Crimée*, fol. 20-21.

79 Mémoires II, s. 119-120.

80 Bibliothèque Municipale de Versailles, Baron François de Tott, L. 278, Mission de Crimée en 1767, s. 125-126.

81 CADN, Saint-Priest, ref. 18, 232 s. 8-9.

82 Bližšie pozri AKSAN, Virginia. Breaking the Spell of the Baron de Tott: Reframing the Question of Military Reform in the Ottoman Empire, 1760–1830. In *The International History Review*, 2002, roč. 24, č. 2, s. 253-277. ISSN 07075332.

83 Mémoires III, s. 8-9.

Na návrh francúzskeho konštantínopolského veľvyslanca grófa Saint-Priest, v júli 1770 *reïs effendi* (turecký minister zahraničných vecí) vyslal baróna Totta, aby sa postaral o posilnenie obrany dardanelských úžin proti lodiam admirála Orlova.⁸⁴ Po príchode zistil, že tamojšie opevnenie sa nachádza v značne zanedbanom stave a bojaskopnosť obrancov bola veľmi nízka.⁸⁵ To všetko vyvrcholilo v hlúposti vojenského vedenia, čo autor *Memoárov* pripisoval prirodzenému vplyvu východného despotizmu. V diele nechýbajú ani anekdotické časti, ktoré ešte reálnejšie opisujú tragickosť situácie. Ako príklad by sa dala uviesť udalosť, keď kvôli škrekotu papagája takmer vypuklo masové vraždenie.⁸⁶

Tott referuje aj o bitke pri Česme, ktorú opísal na základe rozprávania očitého svedka Džezajirli Gázi Hassán pašu, ktorý sa neskôr stal významným reformátorom osmanských námorných síl.⁸⁷ Tott sa vtedy vyznamenal ako organizátor obrany úžin. Okrem neho tam na žiadosť francúzskeho veľvyslanca bol ešte prítomný aj barón Pontecoulant, neskorší minister z obdobia revolúcie. Listy veľvyslanca dokladajú, že na stavbách pracovali aj mnohí ďalší Francúzi.⁸⁸

Posledná časť *Memoárov* opisuje Tottovu diplomatickú misiu, a to kontrolnú okružnú cestu po francúzskych obchodných kolóniách pozdĺž Levanty a Barbarie, východného pobrežia stredomorskej oblasti (1777 – 1778).

Táto cesta bola poslednou významnou obchodnou, kolonizačnou, ale v neposlednom rade aj vedeckou akciou *ancien régime* na Blízkom východe. Výber Totta sa nestretol so všeobecným súhlasom na versailleskom dvore. Gróf Saint-Priest, francúzsky veľvyslanec v Konštantínopole namietal, že úlohu kontroly obchodnej administrácie zveria do rúk človeku, ktorý mu bol dlhé roky podriadený.⁸⁹ Nie je preto náhoda, že Saint-Priest voľbu považoval za prejav nepriazne grófa Vergennesa, štátneho tajomníka zahraničných vecí. Je zaujímavé, že Vergennes nesúhlasil s tajnou časťou Tottovej misie, ktorá smerovala k možnému obsadeniu Egypta. Podľa neho sa mala udržať integrita Osmanskej ríše, ktorá bola v priateľskom vzťahu s Francúzskom.

Text štvrtej časti, písaný podobným denníkovým štýlom ako predchádzajúce strany, nám podáva detailný opis cesty cez more, ktorá bola nebezpečná. Centrom záujmu tejto časti diela je Egypt. V tomto období totiž značne vzrástol význam tejto provincie Osmanského impéria. Navyše, ako už bolo naznačené, Tott mal vykonať prieskum podmienok na prípadnú okupáciu. Svoj referát neskôr

84 CADN, Saint-Priest, ref. 18, 232 s. 407.

85 Ref. 83, s. 31-32.

86 Ref. 83, s. 16-17.

87 SHAW, Ezel Kural – HEYWOOD, Colin J. *English and Continental Views of the Ottoman Empire, 1500–1800*. Los Angeles: University of California, 1972, s. 9. ISBN 9789992095812.

88 CADN, Saint-Priest, ref. 18, 232 s. 438-439.

89 SAINT-PRIEST, C. de. *Mémoires tome I*. Paris 1929, s. 160.

poslal aj kráľovi.⁹⁰ Pri porovnaní textu tejto správy s textom *Memoárov* pozorný čitateľ nájde zaujímavú paralelu. Určité časti referátu sa do tlačenej verzie *Spomienok* prevzali doslovne, niektoré ďalšie s menšími modifikáciami. Na základe výskumu Christopa Farnauda poznáme aj podiely týchto častí. Takmer polovica (44 %) tajnej správy zostala nemenná, ďalšia štvrtina (24 %) prešla menšími zmenami, ale dokázateľne pochádza z rukopisu referátu.⁹¹ Keďže vo vládných kruhoch sa myšlienky referátu nepresadili, javí sa ako jednoznačné, že autor ho využil vo vlastnom diele. Podľa slov Henryho Laurensa sa táto kniha stala jedným z diel, ktoré najviac ovplyvnili verejnú mienku svojej doby.⁹²

Autor s preň typickým anekdotickým spôsobom zapracoval zlomky textov do svojho diela, a tak nám predstavuje Egypt.⁹³ Opis má geografický, hospodársky, antropologický a ekonomický ráz. Pomocou neho sa snaží vykresliť „morálny obraz“ (*tableau des mœurs*) Egyptanov. Tento portrét nie je pre obyvateľov Egypta príliš priaznivý. Vidíme ľudí slabých a poverčivých.⁹⁴ Tott sa samozrejme o obsadení Egypta v *Spomienkach* nezmieňuje, avšak nájdeme v nich odkazy na alternatívnu budúcnosť tejto bohatej provincie Osmanskej ríše.⁹⁵

Pri zaznamenávaní svojej posledenej cesty sa často venoval opisu kultúrnych pamiatok. Takto predbiehal expedíciu vedcov Napoleona Bonaparta, ktorej hlavnou úlohou bolo vypracovať dielo *Opis Egypta (Description de l’Égypte)*. Podľa svedectva *Spomienok* Tott bol vášnivý vedec a zberateľ. Podľa anonymného spolucestovateľa sa mu podarilo nazbierať veľa antických pamiatok.⁹⁶

Dnes sa jediný známy exemplár rukopisu diela nachádza v knižnici Bibliothèque de l’École Supérieure de Guerre v Paríži. Ozdobne zviazaný rukopis *Mémoires du baron de Tott* kedysi patrilo do osobného majetku Ľudovíta XV.⁹⁷

90 TÓTH, Ferenc. La double mission du baron de Tott à la fin de l’ancien régime. In *Africa*, 2002, roč. 57, č. 2, s. 147-178. ISSN 0001-9747. Kópia Tottovho hlásenia je dostupná vo francúzskom Vojenskom archíve (Service Historique de la Défense, série MR Egypte – Reconnaissances jusqu’en 1830; Examen de l’état physique et politique de l’Empire Ottoman et des vues qu’il détermine relativement à la France). Porov. CHARLES-ROUX, François. *Le projet français de conquête de l’Égypte sous le règne de Louis XVI*. Le Caire 1929.

91 FARNAUD, Christophe. *Culture et politique: la mission secrète du baron de Tott au Levant (1776-1779)*. Mémoire de maîtrise préparé sous la direction de Jean Meyer. Paris IV: Université de Paris-Sorbonne, 1988, s. 136.

92 LAURENS, ref. 30, s. 63.

93 Významná časť štvrtej časti *Spomienok* (s. 17-61.) je takmer úplne totožná s rukopisom kapitoly s názvom *L’Etat actuel de l’Égypte* (s. 124-160) spomínaného referátu.

94 *Mémoires* IV, s. 60-61.

95 Ref. 94, s. 48-49.

96 Ref. 94, s. 89.

97 Bibliothèque de l’École Supérieure de Guerre, série MSS 54-55. *Mémoires du baron de Tott*. Pozri jeho detailný opis: *Catalogue générale des manuscrits des bibliothèques publiques de France, Bibliothèques de la guerre*. Paris 1911.

Pri skúmaní rukopisu sa zistilo, že okrem menších detailov je totožný s textom vydaného diela. Bohužiaľ, iné exempláre *Memoárov* sme nemali možnosť analyzovať a o prameňoch vymenovaných autorom taktiež máme veľmi málo informácií.

Je potrebné pripomenúť, že pri vydaní *Memoárov* barón de Tott už bol známou osobou. To čiastočne vysvetľuje výrazný úspech diela. Podľa Henryho Laurens počas dvoch rokov *Spomienky* vyšli v piatich francúzskych vydaniach, preto dielo môžeme označiť v dnešnom ponímaní za bestseller.⁹⁸

Kritika čoskoro objavila túto knihu a vznikla búrlivá diskusia. Prvá analýza pochádza z pera švajčiarskeho publicistu Jacquesa Malleta du Pana. Jeho recenziu uverejnil *Mercure de France* 4. decembra 1784.⁹⁹ Po stručnom politickom rozbere diela spochybnil autorov neaktívny pohľad na Osmanskú ríšu. Du Pan venoval pozornosť takmer všetkým významným momentom diela: situácii žien a otrokov, ničivej kritike despotizmu atď. Všimol si aj ostrú dištinkciu medzi Turkami a Tatármi, čo ironicky opísal takto:

„S rozumom unaveným z mnohých absurdít a nespočetných poburujúcich javov, z čoho aj duša trpí, sa konečne dostaneme do oblasti pôsobenia takého národa, ktorý sme v našich predsudkoch dlho chápali ako ľudozrútsky. Konečne si vydýchame, keď pomocou nášho autora, ktorý opisuje mravy, správu a výpravy sa dostaneme k územiu tatárskych hord.“¹⁰⁰

Jednoznačná politická charakteristika diela zákonite so sebou priniesla aj rôzne strety. Jedna z najtvrdších literárnych kritik diela, ale predovšetkým jeho autora, pochádza z pera Claude-Charlesa de Peyssonnela (1727 – 1790). Práca s názvom *Lettre de M. de Peyssonnel, contenant quelques observations relatives aux mémoires qui ont paru sous le nom de M. le baron de Tott* vyšla roku 1785 v Amsterdame. Peyssonnel už v názve svojho kritického diela spochybnil autorstvo Totta.¹⁰¹ Jeho kritika smerovala predovšetkým k Tottom neustále spomínanému „východnému despotizmu“. Diskusia o tomto pojme patrí medzi hlavné spoločenské a filozofické debaty vtedajšej doby.¹⁰² Peyssonnel sa snažil obhájiť turecké súdnictvo, ktoré podľa neho bolo dokonalejšie ako európske¹⁰³ a pridal sa k táboru tých publicistov, ktorí odmietali existenciu východného despotiz-

98 LAURENS, ref. 30, s. 63.

99 *Mercure de France*, du 4 décembre 1784. s. 152-179.

100 Ref. 99, s. 171-172.

101 *Lettre de M. de Peyssonnel, Ancien Consul-Général à Smyrne, ci-devant Consul de Sa Majesté auprès du Khan des Tartares, à M. le Marquis de N... Contenant quelques Observations relatives aux Mémoires qui ont paru sous le nom de M. le Baron de Tott*. Amsterdam 1785, s. 5.

102 Pozri LAURENS, ref. 30.

103 LAURENS, ref. 30, s. 47-48.

mu.¹⁰⁴ Barón Tott odpovedal diplomatickým spôsobom. Požiadal svojho bývalého *dragomana*, tlmočníka Pierra Ruffina, neskoršie významného orientalistu, aby napísal nejakú pôsobivú odpoveď. Ruffin dobre poznal týchto dvoch starších diplomatov, Totta i Peyssonnela. Dostal sa tak do chýlostivej situácie, a pokúsil sa z nej výjsť s nejakou teóriou, v ktorej by dal za pravdu obojstranným stranám. Vo svojej odpovedi sa snažil zosúladiť dva protichodné názory: východný despotizmus *de facto* existuje, a tak posilnil Tottove argumenty, ale zároveň poznamenal, že *de iure* despotizmus nie je, keďže osmanské súdnictvo prostredníctvom inštitúcie *ulemov* disponuje širokým ochranným zborom.¹⁰⁵

Peyssonnel podrobil kritike Tottovo dielo aj v ďalšej práci, ktorá vyšla pod názvom *Examen du livre intitulé „Considérations sur la guerre actuelle des Turcs“ par M. de Volney* v Amsterdamu roku 1788. Antipatia je viditeľná na viacerých úrovniach. Prejavila sa v odbornej nežičlivosti a v kariérizme, lebo obaja protagonisti diskusie pôsobili v službách francúzskej diplomacie a obidvaja mali značné skúsenosti v osmanských záležitostiach, ale budúcnosť Osmanskej ríše si predstavovali rôzne. Ich odborná roztržka dosiahla najvyššiu úroveň, keď Tott počas okružnej revíznej cesty v rokoch 1777 – 1778 zamietol administratívne opatrenia konzula v Smirne, ktorým bol v tom čase práve Peyssonnel. Peyssonnela hneď na to odvolali späť do Francúzska.¹⁰⁶

Údaje o čítanosti *Memoárov* sú k dispozícii. Medzi najznámejších čitateľov radíme kráľovskú rodinu, orientalistu Volneyho, revolucionára Brissota či mladého Napoleona Bonaparta.¹⁰⁷ Dielo baróna Totta sa čoskoro stalo dôležitou príručnou literatúrou, v ktorej často listovali historici, geografi, orientalisti

104 Základom „diskusie o východnom despotizme“ medzi filozofmi, literátmi a cestovateľmi bolo, že vyzdvihovali všemohúcnosť panovníka, úplnú poddanosť spoločnosti, neprítomnosť obmedzujúcich síl (stavy) vládcu a slabosť zákonodarnej i súdnej moci. Hlavnou časťou diskusie bol pôvod východného despotizmu. Niektorí, ako napríklad Montesquieu, ho pripisovali vplyvu teplého podnebia (klimatická teória), podľa iných ho zapríčinil spoločenský vývoj. Taký názor zdieľal aj Tott.

105 „*Observations de M. Ruffin sur la critique des Mémoires de M. le Baron de Tott par M. Peyssonnel.*“ *Mémoires du baron de Tott sur les Turcs et les Tartares tome II. Amsterdam 1785.* (Appendice) s. 22-23.

106 Archives Nationales (Národná knižnica, Paríž), série Affaires Étrangères, série B III 15 fol. 19.

107 Exempláre členov kráľovskej rodiny sú v súčasnosti uložené v la Bibliothèque Nationale de France. Pozri Ministère de l'Éducation Nationale: *Catalogue général des livres imprimés de la Bibliothèque Nationale Tome CXCI*. Paris 1965, s. 98-99. O prečítaných dielach Volneyho, Bonaparta a Brissota pozri VOLNEY, Constantin-François de. *Voyage en Égypte et en Syrie, suivi de Considérations sur la guerre des Russes et des Turcs*. Tome II. Paris 1822, s. 365 a 369; GAULMIER, Jean. *L'idéologue Volney*. Beyrouth: Imprimerie catholique, 1951, s. 121, 310-311; LAS CASES, comte de. *Le mémorial de Saint-Hélène*. Tome I. Paris: Gallimard, 1956, s. 623.

i spisovatelia.¹⁰⁸ *Memoáre* ovplyvnili aj legendárne dielo *Dobrodružstvá baróna Münchhausena* od nemeckého básnika a prozaika Gottfrida Augusta Bürgera.¹⁰⁹

Je potrebné pripomenúť aj námorský ohlas *Memoárov*. Anglický preklad diela sa stal v roku 1789 najčastejšie vypožičanou knihou v New York Society Library!¹¹⁰

Životopisný prínos diela je mimoriadne skromný, chýbajú v ňom aj základné chronologické míľniky. Autor o svojom súkromnom živote a rodine mlčí, robí len stručné odkazy na otcove diplomatické misie, ktoré významne ovplyvnili aj jeho životnú dráhu. Mladšieho brata, libertariánskeho dobrodruha Andrého de Totta,¹¹¹ v diele vôbec nespomína. Rovnako sa nič nedozvieme o jeho manželstve uzavretom v Konštantínopole či o rodinnom živote. Azda takýmto spôsobom chcel zabudnúť na svoje nevydarené manželstvo...

Záver

Po zosumarizovaní životnej dráhy François de Totta môžeme konštatovať, že sa v nej odrážajú významné zmeny francúzskej zahraničnej politiky v oblasti východnej Európy. Už v prípade jeho otca sme mohli vidieť, že pri výbere a výchove nádejných francúzskych diplomatov zohrali úlohu neskoré uhorské hnutia za nezávislosť a spoločné zahraničnopolitické záujmy Francúzska a Osmanskej ríše, ktoré smerovali k oslabeniu moci Habsburskej ríše. Takzvaná diplomatická revolúcia z roku 1756 zmenila od základov celoeurópsky systém aliancií a nové rakúsko-francúzske spojenectvo zásadne vylúčilo akúkoľvek podporu Uhorska v boji za nezávislosť. Knieža Choiseul sa pokúsil taktiež zabrániť rastu vplyvu Ruska v Poľsku, čomu mala poslúžiť ďalšia rusko-turecká vojna. Vyslanie baróna Totta na Krym sa uskutočnilo v rámci týchto predstáv. Misia bola úspešná, avšak účel jeho cesty bol odhalený a barón bol poverený ďalšími úlohami priamo v Konštantínopole. V konečnom dôsledku však misia nepriniesla požadované výsledky. Nezávislosť Poľska sa nedala obnoviť, naopak, roku 1772 došlo k prvému deleniu a mier pri Küçük Kajnardži pre Osmanskú ríšu znamenal obrovské straty – obsadenie Krymu Ruskom. Tieto udalosti neodvratne odhalili zrýchľujúci pád tureckej moci, čo otvorilo cestu k „východnej otázke“, snahe

108 Profesor Meiners o diele píše takto: „*Dies Werk ist vorzüglich desswegen wichtig, weil es die oft bezweyfelten Zeugnisse älterer Schriftsteller bestätigt. Ganz neue Data habe ich selten darinn gefunden.*“ *Grundriss der Geschichte der Menschheit von C. Meiners ordentlichen Lehrer des Weltweisheit in Göttingen*. Frankfurt; Leipzig 1786; strany diela nie sú očíslované.

109 BÜRGER; Gottfried August. *Histoire et aventures du Baron de Münchhausen*. Paris: Muquardt, 1840, s. 147.

110 HEROLD, Christopher. *Bonaparte en Égypte*. Paris: Plon, 1964, s. 15.

111 СТОЕВ, Александр. „Те, кто поправляет фортуна“ *Авантюристы Просвещения*. Moscou: Nouvelle Revue Littéraire, 1998, s. 339-340. ISBN 586793036.

o rozdelenie Osmanskej ríše. V tomto smere podniklo kroky aj samotné Francúzsko. Zrodili sa plány na obsadenie Egypta, v čom zohrala významnú úlohu aj barónova cesta do Levanty.

Pri hodnotení života baróna de Totta si treba uvedomiť, že jeho diplomatická aktivita obsiahla nanajvýš jedno desaťročie (1767 – 1778), počas ktorého musel vykonávať službu v často sa meniacich podmienkach. Bolo to síce obdobie zriedkavého mieru, avšak práve vtedy sa uskutočnila všeobecná reforma francúzskej armády, čo súviselo so stratami kolónií po sedemročnej vojne. Barón sa aktívne zúčastnil na týchto udalostiach, pričom jeho misie nemali len diplomatický, ale aj geostrategický, hospodárskopolitický či dokonca vedecký charakter. Nemožno zabudnúť aj na jeho literárnu činnosť. Ako sme videli, barón mal aj ambície spisovateľa, ktoré vyvrcholili v napísaní Memoárov. Tie mu priniesli za slúženu slávu nielen v Európe, ale aj v Amerike a isté zadosťučinenie za nie celkom úspešnú diplomatickú kariéru. V jeho diele sa odzrkadľujú idey osvietenstva a mnohí ho považujú za výnimočnú prácu z raného obdobia orientalistiky.¹¹²

Môžeme konštatovať, že barón de Tott bol typickým predstaviteľom versailleskej diplomacie, ktorých v časoch ancien régime Francúzi zamestnali vo východnej Európe. Počas 17. a 18. storočia úlohou týchto všestraných agentov bolo spravidla len vyvolanie protihabsburských vojenských zásahov vo východoeurópskych štátoch bez toho, aby mali významný vplyv na politický vývoj. Výnimku tvorili len „samostatní“ agenti, dobrodruhovia, dezertéri alebo imigranti. Čiastočne aj ich aktivita podnietila rozvoj organizovaných francúzskych vojenských misií, prostredníctvom ktorých sa začali vojensko-technické a školské inštitucionálne a organizačné reformy vo východoeurópskych štátoch.¹¹³

* Príprava tejto štúdie bola zrealizovaná vďaka pomoci Výskumnej skupiny rodových dejín Lendület Maďarskej akadémie vied.

112 BERKES, Niyazi. *The Development of Secularism in Turkey*. London: Cambridge University Press, 1964, s. 68-69. ISBN 1850653496.

113 BODINIER, L. Gilbert. Les missions militaires françaises en Turquie au XVIIIe siècle. In *Revue internationale d'histoire militaire*, 1987, č. 68, s. 160-169. ISSN 0254-8186; HITZEL, Frédéric. Une voie de pénétration des idées révolutionnaires: les militaires français à Istanbul. In *Varia Turcica*, XIX, Mélanges offerts à Louis Bazin. L'Harmattan: Paris, 1992, s. 87-94. ISBN 2738416640; HITZEL, Frédéric. Un ingénieur français au service de la Sublime Porte: François Kauffer (1751?–1801). In *Observatoire urbain d'Istanbul, Lettre d'information*, 1994, č. 6, s. 17-24; TÓTH, Ferenc. Alliances de revers et modernisation militaire: le rôle des envoyés militaires français en Europe centrale et orientale, XVIIe–XVIIIe siècles. In SCHNAKENBOURG, Éric – DESSBERG Frédéric (eds.). *La France face aux crises et aux conflits des périphéries européennes et atlantiques du XVIIe au XXe siècle*. (Enquêtes et documents č. 39). Rennes: Presses Universitaires de Rennes, 2010, s. 143-153. EAN 9782753509948.

FRANÇOIS DE TOTT (1733–1793)

DAS LEBEN UND DAS WERK EINES ERLEUCHTETEN DIPLOMATEN

ZSOLT HORBULÁK – FERENC TÓTH

François de Tott gehört zu bemerkenswerten Persönlichkeiten des 18. Jahrhunderts. Sein Geburtsort ist Frankreich, wohin sein Vater, André Tott, nach dem Aufstand von Rákóczi auswanderte. Der letztere, geboren mit größter Wahrscheinlichkeit in Nitra, beteiligte sich an der Gründung der Husareneinheiten in Frankreich. Er diente in französischer Armee 35 Jahre lang und erreichte den Dienstgrad des Brigadiers. Er wurde ebenso mit diplomatischen Aufgaben beauftragt, die französische Regierung entsandte ihn ins Osmanische Reich. Sein Sohn François begann seine Karriere an der Seite des Vaters in einem Husarenregiment, doch sehr bald begab er sich auch auf die diplomatische Laufbahn. Er begleitete seinen Vater nach Konstantinopel, wo er acht Jahre verbrachte. Später wurde er auch mit selbständigen Aufgaben betraut, eine kurze Zeit war er in schweizerischem Neuchatel tätig, doch als Startpunkt seiner Karriere gilt seine Mission in Krim. Nach der Besetzung der Halbinsel ging er nach Konstantinopel, wo er zum Reformator der osmanischen Armee wurde. Er gründete ein Gusswerk für Kanonen, gründete eine moderne Artillerietruppe, baute Befestigungswerke in der Dardanellenenge sowie Pontonbrücke und führte die Einsatz von Bajonetten ein. Nach der Rückkehr nach Frankreich wurde François de Tott mit einer neuen Aufgabe beauftragt. Er wurde zum Verwalter der französischen Kolonien an der Mittelmeer-Ostküste ernannt und unternahm eine anderthalb Jahre lange Reise durch diese Region. Nach seiner Heimkehr wurde er zum Kommandanten der nordfranzösischen Festung Douai. Nach dem Ausbruch der Revolution verließ er Frankreich, um ins Land seiner Vorfahren, Österreich-Ungarn, zu kehren. Er ließ sich im kleinen Dorf Tatzmansdorf nieder, wo er kurz darauf verstarb. Er wurde publik dank seiner Memoiren Merkwürdigkeiten und Nachrichten von den Türken und Tataren, die bereits seinerzeit in mehrere Sprachen übersetzt wurden und sich bis heute der Gunst der Leser erfreuen.

Prof. Dr. Ferenc Tóth, DSc.
MTA BTK Történettudományi Intézet
1097 Budapest, Tóth Kálmán utca 4.
Budapest, 1453 Pf.: 33
Hungary
e-mail: toth.ferenc@btk.mta.hu

Ing. Mgr. Zsolt Horbulák, PhD.
Mierová 1
943 01 Štúrovo
e-mail: horbulak@gmail.com

minulosť ako supermarket?

spôsoby reprezentácie a aktualizácie
dejín Slovenska

elena mannová